

Turkish Studies

Volume 13/2, Winter 2018, p. 275-293

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13173>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Şubat 2018

✓ Accepted/Kabul: Mart 2018

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Yunus CENGİZ – Yrd. Doç. Dr. Muhammet Fatih KILIÇ

This article was checked by iThenticate.

HARF GİZEMİ VE SEMBOLİZMİ BAĞLAMINDA İHVÂN-I SAFÂ'DA HURÛFİLİĞİN İMKÂNI

Birgül BOZKURT*

ÖZET

X. yüzyılda ortaya çıkan ve bir felsefe topluluğu olan İhvan-ı Safâ'nın *Resâilu İhvâni's-Safâ* adlı eserinde harfler ve harf ilmine dair düşünceleri ele alınması gereken bir konudur. Tarihi çok eski dönemlere uzanan harf ilminin üç temel boyutu bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir: 1. Harflerle varlıkların gizemini anlamak, harflere anlamlar yüklemek, harflerle sayılar arasında ilişkiler kurmak, çeşitli oran ve uyum yasalarıyla varlıkların gizli kalmış yönlerine vakıf olmak ve gizemlerini keşfetmek. 2. Harflerin varlıklar üzerinde etkide bulduklarını kabul ederek muskalar, tılsımlar, vefkler, büyüler vs. gibi yollarla bu etkiyi sağlamak. 3. Harflerle gayba ve geleceğe dair bilgilere ulaşmak. Bu çalışmamızda İhvân-ı Safâ'nın bu üç boyutu sağlayıp sağlamadığı tartışılacaktır. Bu noktada *Resâil*'de onların harflerle ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalıştık ve Hurûfî olup olmadıklarına dair bir sonuca ulaştık. Netice itibariyle, araştırmalarımız göstermektedir ki; İhvan-ı Safâ ilm-i hurûfla ilgilenmiş, bu ilmin bazı boyutlarına dair değerlendirmelerde bulunmuş fakat üçüncü boyutuyla çok fazla ilgilenmemiştir. Hatta ikinci boyutla da kısmen alakadar olmuşlardır. Onların iki ve üçüncü boyutla ilgili tutumları daha ziyade betimsel ve durum izahı şeklindedir. Bu nedenle İhvân-ı Safâ'yı harf ilminin hararetli bir savunucusu ve tam bir Hurûfîlik müdafii olarak görmek zor gözükmemektedir. Onları daha ziyade bir tür harf gizemciliği ve sembolizmi yapan ve ilm-i hurûfla belli düzeylerde uğraşmış bir grup olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İhvân-ı Safâ, Hurûfîlik, İlm-i Hurûf, Harf, Sembolizm, Gizemcilik

* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, El-mek: bbozkurt21@gmail.com

**THE POSSIBILITY OF HURÛFISM IN IKHWÂN AL-SAFÂ IN
THE CONTEXT OF THE MYSTERY AND SYMBOLISM OF THE
LETTERS**

ABSTRACT

It is an essential subject to examine the thought of the letter and science of the letter in the work (*Rasâil Ikhwân al-Safâ*) of Ikhwân al-Safâ, which is a secret society of Muslim philosophers and which came to exist in 10th century in Basra. The science of the letter, whose history goes back to ancient period, has three essential aspects. These are summarized by these means: 1. To understand the mystery of beings by the letters, to attribute meanings to the letters, to correlate connections between the letters and the numbers, to explore the mysteries and to have a grasp of aspects of secrets of beings by the various laws of ratio and harmony. 2. By the recognition the effects of the letters on the beings, to provide this effect by the way of amulet, talisman, cryptogram (wafq), magic etc. 3. To reach invisible and futuristic knowledge by the letters. In this study, whether Ikhwân al-Safâ provides these three sides or not will be discussed. At this point I have tried to present their ideas on letters in *Resâil* and I have reached a result whether they are Hurufist or not. As a result, our researches have illustrated that Ikhwan al-Safa interested in the science of the letters and made evaluations on some dimensions of this science, but they were not interest in the third aspect too much. Moreover they were interested in the second aspect partially. Their approach related to second and third aspect is mostly descriptive and in explanatory situation. Therefore it is difficult to see or accept Ihwan al-Safa as a heated defender of the science of the letters and complete advocator of Hurufism. It will be more correct to evaluate Ikhwan al-Safa as group who made a sort of mysticism and symbolism of the letters and working on the science of the letters a certain extent.

STRUCTURED ABSTRACT

We can evaluate on Ikhwan al-Safa's approaches in the context of main issues so that we can reach related to science of the letter and Hurufism. In this direction we can reach these conclusions within the framework of three main elements of the science of the letter and Hurufism:

1. The science of letter is to understand the mystery of existence partially, to assign a meaning to these letters, to make connection between letters and numbers and to have a good grasp of hidden aspects of existence with various laws of proportion and harmony and to explore mysteries of them. Looking from this aspect, Ikhwan -arising from Pythagoreanism- approved the correspondence of letter and number. They have accepted being of letters with numbers since the existence of mankind, and they considered that these are the main elements of transmission with improving and increasing by the statement and words. They produced the mysteries and secrets of letters which are twenty-eight letters and by putting the letters with the numbers to the root of World and accepting all these secrets of God's wisdom. Ikhwan touched upon

the knowledge about occurrence and forms of letters and their similarities to the world, and they reached the symbolization of this similarity and relationship and uncovering with its secrets. Ikhwan especially emphasizes the geometrical proportions of the letters, the harmony between each other and that the statements and words which made from letters have a similar proportions and harmony. Ikhwan engrossed the mysteries and wisdom of letters by the subject of al-huruf al-muqatta (detached letters) and get in touch with the letters numbers and being related to al-huruf al-muqatta. Ikhwan's using the encoded language which they use among themselves is carrying their symbolic and mystic aspect. Shortly Ikhwan al-Safa have extensively explanations about using the letters to understanding mystery, symbol, proportion, harmony and beings. With reference to these all, we can easily say that Ikhwan al-Safa realized completely the first dimension of the science of huruf.

2. Secondly the science of the letters is a science that has an impact on the beings. This become by the amulets, talismans, cryptograms (wafqs), magic... etc. We can see this issue in Ikhwan al-Safa although it is not in a very strongly way. In this context they uttered about the tables of number and letter, their benefits and wisdoms, and their effects on human beings. Giving examples from the tables of letters corresponded with the numbers and sometimes only tables of letters they considered that these tables have benefits in some cases even some of them are used for talisman. Although Ikhwan accepts the existence of magic and sorcery, they did not make explanation about using letters in magic and sorcery and they did not accept the letters among the kinds of them. Similarly they do not use the letters related to the science of alchemy. Thus we can say Ikhwan al-Safa substantially realizes this aspect of science of the letters.

3. Thirdly, the science of the letters is used to reach invisible and futuristic knowledge. In this level, the quantitative or other meaning of letters being considered, it is aimed to reach invisible knowledge of the present or future and to estimate and to augurate. It is seen that the letters and numbers were not use for invisible knowledge of the present or future in Ikhwan al-Safa. Even if we come across the lifetime of people, lifetime of the World and numerical tables related to them and the letters which corresponded with these numerical tables in Ikhwan, this situation occurs in the context of astrology rather than purely related to letters and numbers. Hence we can encounter similar approaches in various places of *al-Risala*. Therefore we cannot witness that Ikhwan used letters in the context of invisible knowledge of the present or future.

All these illustrate that Ikhwan al-Safa interested in the science of the letters and made evaluations on some dimensions of this science, but they were not interest in the third aspect too much. Moreover they were interested in the second aspect partially. Their approach related to second and third aspect is mostly descriptive and in explanatory situation. Therefore it is difficult to see or accept Ihwân al-Safa as a heated defender of the science of the letters and complete advocator of Hurufism. It will be more correct to evaluate Ikhwan al-Safa as group who made a sort of mysticism and symbolism of the letters and working on the science of the letters a certain extent.

Keywords: Ikhwân al-Safâ, Hurûfism, Science of the Letters, Letter, Symbolism, Mysticism

Giriş

İslam dünyasında fikirsel gelişimin en yoğun olduğu dönemlerden biri olan X. yüzyılda ortaya çıkan İhvân-ı Safâ, gizliliği ilke edinen bir felsefe cemiyeti olarak dikkat çekmektedir. Topluluğun tam adı İhvânu's-Safâ ve Hullânu'l-Vefâ ve Ehlü'l-Adl ve Ebnâü'l-Hamd'dır. Topluluğu oluşturan üyelerin isimlerinin tam olarak bilinmemesi, bilinenlerin de sınırlı sayıda olması ve bilimsel problemleri tartışmak üzere belirli zamanlarda düzenledikleri toplantılara kendilerinden olmayanların katılamaması, bu topluluğun "gizli" ve "gizemli" bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. İhvân-ı Safâ'nın ilk olarak nerede, ne zaman ve nasıl teşekkül ettiği de ayrı bir tartışma konusu olup genel kabul gören görüş Basra'da 946-1055 yılları arasında ortaya çıktıklarıdır. Ancak cemiyetin Bağdat ve Mısır'da da şubeleri olmuştur. İhvân-ı Safâ topluluğunun yaşadıkları dönemdeki çeşitli bilimlere içeren *Resâilu İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* isminde 52 risaleden oluşan ansiklopedik tarzda bir eser külliyyatı malumdur. Çok çeşitli felsefi ve dini etkileri barındıran bu risaleler astronomiden matematiğe, dilden mantığa, ahlaktan siyasete, sihir ve büyüden fiziğe kadar insan ve evrene dair çok sayıda konuyu içermektedir (Çetinkaya, 2003: 15-28).

Son dönemlerde İhvân-ı Safâ risalelerinin Türkçeye kazandırılması ile birlikte bu alana dair çalışmalarda dikkat çeken bir artış söz konusu olmuştur.¹ Bu literatüre ilave edilmesi gereken bir konu olarak İhvân-ı Safâ'nın harfler, harf ilmi (ilm-i hurûf) ve Hurûflik ile ilgili görüş ve değerlendirmelerini bu çalışmada ele almayı amaçladık. Bu konu dikkate değerdir zira harfler ve harflerle ilgili olarak ele alınan harf-sayı gizemciliği, harflerin insana ve evrene olan etkileri vb. konular tarih içerisinde Antik Yunan dönemine hatta Mısır, Mezopotamya ve Hint uygarlıklarına kadar dayanmaktadır. Konunun Yahudi, Hristiyan ve İslam kültürlerinde belli bir yeri bulunmakta ve bu hususta kayda değer çalışmaların yapıldığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla harflerle ilgili olarak İhvân-ı Safâ'nın ortaya çıktığı döneme kadar geniş ve derin bir birikimin var olduğu hemen baştan ifade edilmelidir. İhvân-ı Safâ'nın harfler konusunda mezkûr birikimden nasıl ve hangi ölçülerde etkilendiği, bu birikimi nasıl yorumladığı, ilm-i hurûf ve Hurûflik bağlamında onların bu değerlendirmelerinin nasıl bir düzeyde kaldığı bu makalemizin temel tartışma konularını teşkil etmektedir. Bu bağlamda harf ilmi ve Hurûfliğe dair genel değerlendirmelerle şekillenecek temel dayanak noktaları üzerinden İhvân-ı Safâ'nın Hurûflik boyutunun olup olmadığı ve bunun düzeyi tartışılacaktır.

1. Hurûfliğin Öz-Geçmişi ve Temel Unsurları

Tarih içerisinde harflerle ilgili olarak ortaya konan görüşlerin sayılardan bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü yeryüzünde hemen hemen her alfabedeki harflerin birer rakam olarak kullanıldığı veya her harfin bir sayıya karşılık geldiği bilinen bir husustur (Yakıt, 2003: 34-37; Yakıt, 2006: I/84-89). Örneğin bugün Roma rakamı dediğimiz sayı sistemi harflere dayanmaktadır. Benzer şekilde İslamiyet'in doğuşundan önce Arapların harflerle ifade ettikleri özel bir çeşit sayı sistemleri ve başka milletlerin de kendilerine özgü rakamları vardı (Bayrakdar, 1985: 34).

Harflere ve sayılara özel bir önem vererek onlara kutsallık atfetme tarih boyunca felsefi bazı sistemlerde karşımıza çıktığı gibi eski uygarlıklarda da yer almaktadır. Araştırmalara göre harflerin esrarına dayanan Hurûflik gerçek anlamıyla M.Ö. IV. ve III. yüzyıllardan itibaren Ortadoğu'daki bazı Helenistik-Gnostik izler taşıyan dinlerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun nedeni baskı altındaki bazı gnostik grupların mensuplarına gizli kalması gereken bilgileri şifreler yoluyla öğretme ihtiyacında olmalarıdır. Helenistik-Gnostik literatürde Sibylene Oracles (M.Ö. III-V. yy.) adı verilen Yahudi-Grek kaynaklı kehanetler koleksiyonunda Grek harflerine sayısal değerler verilerek geleceğe yönelik kehanetlerde bulunduğu bilinen bir husustur. Ayrıca harflerin insana ve tabiata tesir ettiği

¹ Bu alanda yapılmış çalışmalar için bkz. <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/findrecords.php>

inancına eski Mısır, Mezopotamya ve Hint uygarlıklarında, daha sonra Yahudi, Hristiyan ve İslam kültürlerinde rastlamak mümkündür. Özellikle Akad, Sâmi ve Turan kavimlerinde sayılar, âlemin ve varlıkların yaratılışı ve geleceği ile ilgili hususları belirten öğeler olarak görülmüştür (Ballı, 2013: 19, 26-30; Bozhüyük, 1998: 18/397-398; Usluer, 2009: 108-109; Schimmel, 2011: 13-37; Yakıt, 2003: 32).

Sayılar ve harflerle ilgili felsefi düzlemdeki ilk yorumların Pythagoras'la (M.Ö. 497-572) başladığı ileri sürülmektedir. Pythagoras'a göre evrende belli bir düzen ve ahenk vardır. Pythagorasçı düşüncede "harmonia" ile kavramsallaşan bu düzen ve ahenk büyük oranda müzik teorisiyle bağlantılı olarak sayısal ilişkiler yoluyla açıklanır. Buna göre telli çalgılarda telin uzunluk ve kısalığı ile sesin pesliği ve tizliği arasında bir ilişki vardır ve bu durum çeşitli sayısal oranlarla doğrudan bağlantılıdır. Diğer yandan Pythagoras'a göre ilk dört sayı doğanın yapı taşlarıdır ve bu sayılar dizilişlerine karşılık gelen nokta-doğru-yüzey-katı ardışıklığıyla cisimlere şekil ve uzam vermeye yaramaktadırlar. Buna göre doğrular noktalardan, yüzeyler doğrulardan, katılar yüzeylerden ve fiziki cisimler de katılardan meydana gelmektedirler. Böylece Pythagoras'a göre sayıların varlığın ilkeleri olduğu ya da her şeyin bir bakıma sayı olduğu söylenebilir (Cevizci, 2006: 57-58; Yakıt, 2003: 31-32). Kaynaklarda Aristoteles'in de sayı ve harflerin esrarıyla ilgili bir eser yazdığı kaydediliyorsa da Arapçada *Kitâbü's-Siyâse fi tedbîri'r-riyâse* denilen bu kitabın ona ait olmadığı ortaya konmuş bir husustur (Bozhüyük, 1998: 18/397).

İslam dininin ortaya çıkışından önce Araplar arasında gaybdan haber verme iddiasıyla çeşitli yöntemler kullanıldığı bilinmekle birlikte kaynaklarda harflerin esrarına dayanan bir sistemin varlığından söz edilmemektedir. İslam'ın doğuşuyla birlikte bu yöntemlerin yasaklanmasına rağmen bazıları birtakım değişikliklerle İslami bir şekle büründürülerek sürdürülmüştür. Örneğin cahiliye dönemindeki fal anlayışının Yahudi kültüründeki hurûf anlayışı ile birleştirilerek Kur'ân'daki hurûf-u mukattaa gibi bazı harf ve kelimelere uygulanması bu tür bir gayretin sonucu olarak değerlendirilebilir. Harf ilminin İslam dünyasında asıl olarak gelişip yaygınlık kazanmasında İlkçağ tabiat felsefesinin gnostik düşünürlerce mistik ve teosofik açıdan yorumlanmasının payı büyüktür. Bu konudaki mevcut literatüre bakıldığında Câbir b. Hayyân'dan (ö.815) itibaren bazı Müslüman âlim ve filozofların farklı ölçülerde bu anlayışı benimsedikleri görülmektedir. Özellikle tasavvufi yorumlarda varlığın meydana gelişinin Allah'ın "kün" (ol) emriyle olduğu anlayışı hâkim etken olarak dikkatleri çekmektedir. Çünkü "kün", ilahi bir emir ve kelamdır, yani sözdür. Harfler ise sözlerin ve seslerin sembolik işaretleridir. Dolayısıyla harfler, varlığın ilk mahiyetini oluşturmaktadır ve ilahi bir özelliğe sahiptir. Bütün sesler Arap alfabesini oluşturan yirmi sekiz harften ibaret olduğuna göre varlıklar ile harfler arasında bir ilişkinin olması söz konusudur. Buna göre her varlığın adı bir kelimedir ve harflerden müteşekkildir. Harfler rakamlara tekabül ettirilirse rakamların da varlıklarla bir ilişkisinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada harfler ve rakamlar adeta ulvi âlemle süfli âlem arasındaki esrarlı ilişkiyi gösteren birer şifredir. Bunların sırları kelimelere, kelimelerinki ise kâinata yayılmıştır. Bu anlayışta evren dört unsurdan oluşmaktadır. Ateş, hava, su ve topraktan oluşan dört unsurun tabiatları Arap alfabesinin yedişer harfiyle irtibatlandırılıp, bu unsurlardaki her türlü etki harflerin gücüyle yorumlanmıştır. Bunun sonucunda harfler evrene dair şifreler şeklinde görülmüş, şifreler çözüldükçe evrendeki düzenin kavranacağı ve üzerinde belli tekniklerle tasarrufta bulunmanın mümkün olacağı iddia edilmiştir. Bu amaca ulaşmak için de harflerin nicelik ve niteliklerine göre tablolar (vefk) hazırlanmıştır. Bu tablolarla falnamelerdeki daireler arasında mahiyet bakımından bir fark yoktur. Nitekim harflerle kelimelere verilen anlamlar, yüklenen fonksiyonlar ilmi esaslara göre değil göreneğe bağlı olarak tasarlanmıştır. Bu anlayışın bir sonucu olarak İslam dünyasında harflere önem verilmiş ve "İlm-i hurûf" ve "Kitabu'l-hurûf" ismini taşıyan çok sayıda eser kaleme alınmıştır (Ballı, 2013: 30-31; Yakıt, 2003: 32; Bozhüyük, 1998: 18/398; Çetinkaya, 2008: 49-50; Usluer, 2009: 108; Lory, 2006: 173-176).

İslam düşüncesinde harf ve sayı gizemciliğine dair fikirler hicri ikinci asra kadar uzanmasına rağmen bunların belli bir sisteme dayandığını söylemek mümkün değildir. Bu görüşler arasında ilk olarak sayılabileceğimiz, aşırı fikirleriyle tanınan Muğire b. Said el-İclî'ye (ö.737) ait fikirlerdir. Bazı araştırmacılar bu konudaki en erken metinlerin kendisi de gizemli bir şahsiyet olan İbn Vahşiyye'ye (X. y.y.) ait olduğunu söylemektedirler. Onun bu konuya dair *Şevku'l-müstehâm fi ma'rifeti rumûzi'l-aklâm* adlı eserinin miladi 885 yıllarında yazıldığını belirtmektedirler (Porter, 2009 (2010): 136; Kaya, 1999: 20/436-438). Harf-sayı gizemciliğine dayanan yorumların tasavvuf ve tefsir ilimlerine girişi ise mutasavvıf ve müfessir Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî'den (ö.896) itibaren başlamıştır. Tüsterî ile aynı dönemde yaşayan ve ondan ders alan Hallâc-ı Mansûr (ö.921) da harf-sayı gizemciliğine örnek verebileceğimiz isimlerdendir. Yine İhvân-ı Safâ'nın risalelerinin belkemiğini de sayı sembolizmi ve matematiksel teori oluşturmaktadır. Harf ilmini tam manasıyla kullanan Ahmed b. Ali el-Bûnî'nin (ö.1225) kırktan fazla olan eserleri İslam âleminde sihir, havas ve muskacılık konusunda en çok başvurulan kaynaklardır. İslam düşünce tarihinde harf ilminin zirve yaptığı isimlerin başında ise hiç şüphesiz Muhyiddîn İbn Arabî (ö.1240) gelmektedir (Ballı, 2013: 19, 31-34; Schimmel, 2011: 28-29; Usluer, 2009: 109-114; Yakıt, 2003: 32-33). İbn Arabî kadar meşhur olmayan fakat onun gibi Endülüs'ün Mürsiye şehrinde doğmuş ve ömrü seyahatlerle geçmiş olan Abdülhakk İbn Seb'în (ö.1270) de harf ilmine ilgi duymuş ve bu ilmi konu alan eserler yazmıştır. İbn Seb'în'in, ismini yazarken "Seb'în" (yetmiş) ibaresi yerine harf hesaplarına göre "yetmiş" rakamına karşılık gelen daire (o) şeklini kullanması onun bu ilme ilgisini göstermesi bakımından dikkat çekici bir örnektir (İbn Seb'în, 1956a: 252; İbn Seb'în, 1956b: 283; İbnu'l-İmâd, 1991: IV/574; Bozkurt, 2008: 356-357). Bunlara ilaveten harf ilminin İslam dünyasında ilgi görüp yaygınlaşmasında Ma'rûf el-Kerhî (ö.815-6 ?), Zünnûn el-Mısırî (ö.859 ?), Cüneyd-i Bağdâdî (ö.909), Ebû Bekir eş-Şiblî (ö.946), Abdülkadir Geylanî (ö.1165-6), Şihabüddîn es-Sühreverdî el-Maktul'un (ö.1191) da büyük etkileri olmuştur. Bu anlayış Fazlullah-ı Hurûffî'nin (ö.1340) öncülüğünü yaptığı Hurûffîlik akımının da temelini oluşturmuştur (Bozhüyük, 1998: 18/399; Usluer, 2009: 107, 125).

İslam dünyasında harflerle ilgili olarak ortaya çıkan bu bakış açısı "ebced hesabı" ve "simya" ile ilgili yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Ebced hesabının tarihsel süreç içerisinde uzun bir geçmişi vardır. Yahudiler buna "gematri", Yunanlılar ise "isopsephie" demektedirler. İslam dünyasında ise "ebced" veya "hesab-ı cümel" olarak bilinmektedir (Usluer, 2009: 107, 114-115). "Ebced" kelimesi Arap alfabesindeki harflerin kolaylıkla ezberlenmesi için harflerin birleştirilmesiyle meydana getirilmiş sekiz manasız kelimenin ilkidir. Ebced, ilk kelimenin adı olduğu gibi, aynı zamanda diğer kelimelerin tümünün de adıdır. Ebced ve sözcüklerinin alfabe de bir sayı değeri vardır ve her harf bir rakama karşılık gelmektedir. Bundan istifade edilerek çeşitli işlemler yapılmaktadır. Bu işleme ebced hesabı veya hesap-ı cümel denmektedir. Ebced alfabesi, harflerinin kullanılışı ve harflere verilen rakam değeri itibarıyla çeşitlere ayrılmaktadır (Yakıt, 2003: 25, 38-41; Şenödeyici-Akdağ, 2014: 228; Uzun, 1994: 10/68-70).

Ebced hesabındaki sistemin İbranice ve Aramicenin de etkisiyle Nabaticeden Arapçaya geçtiği kabul edilmektedir. Çünkü harflerin ebced tertibindeki dizilişi bu dillerin alfabelerindeki sıraya uygundur ve harflerin sayı değerleri de onlarınkilerle aynıdır. Söz konusu ebced sırası sadece klasik Yahudi kültüründe değil, Kuzeybatı Sâmililerinin hepsinde, Yunanlılarda, Etrüsklerde ve Ermenilerde de görülmektedir. Araplar, alfabelerinin kökenini bilmediklerinden, ebced düzenindeki sekiz anlamsız sözcüğe pek çok rivayetler uydurmuşlar ve çok farklı yorumlar getirmişlerdir. Asıl itibarıyla bu yorumlar Hermetik kültürün etkisiyle de zenginleşmiştir. Hatta Arap alfabesini oluşturan harflerde noktanın olmadığı, harflerin altına veya üstüne konan noktaların, yıldızlara benzetilmesi ve bu özelliğın de Harranlı Sabîiler'den esinlenerek birbirine benzer harfleri ayırmak için noktaların kullanıldığı da kaynaklarda belirtilmektedir. Ebced düzenindeki sekiz kelimeden "revadif" denilen son ikisi hariç diğerlerinin, Hz. Şuayb kavminden gelen ve Arap yazısının mucidi

oldukları kabul edilen altı Medyen hükümdarının veya altı şeytanın yahut da günlerin adı olduğu şeklindeki rivayetler, ilmi bir değer taşımayan folklorik unsurlardır. Ebcedle ilgili olarak birtakım hadislere rastlanılabile de bazı çalışmalarda yapılan değerlendirmelere göre İbn Teymiyye (ö.1328) bunların başlıcalarını verip ravilerini tenkit ederek güvenilir olmadıklarını açıkça ortaya koymuştur (Uzun, 1994: 10/68; Yakıt, 2006: I/89).

Ebced hesabının kullanıldığı birtakım alanlar vardır. Bunlardan birisi de yukarıda sözü geçen “vefk” ilimleridir. Ebcedin bir ilim olup olmadığı tartışmalı olan “cifr”de de kullanılması söz konusudur. Ancak ebcedle cifr arasındaki en önemli fark, ebcedin olmuş olanın, cifrin ise olması muhtemel olanın ilmi olmasıdır (Yakıt, 2003: 58; Atalan, 2006: 109-110; Yazıcıoğlu, 2004: 75-114).

Ebced hesabının “vefk” adı verilen tabloların hazırlanmasında kullanılması eskiden ebced düzenindeki harflerin ve sayı değerlerinin büyü veya sihir yapmada kullanılması işlemine dayanmaktadır. Buna göre Arapçadaki “elif”ten “ğayn”a kadar her harfe bir Tanrı adıyla tabii kuvvetler tekabül ettiği kabul edilmiştir. Bir taraftan sayı ile harf arasındaki ilişkiler, diğer taraftan bunlara karşılık gelen semboller ve timsaller sayesinde tılsım ve sihir özelliklerine sahip bir sistem meydana getirilmiştir. Bundan istifade edilerek birtakım efsun ve muskalarda harfler sayı değerlerine göre toplanmış ve toplamın cinler âlemi ile ilişkisi bulunduğu farz edilmiştir. Bu tılsım ve sihir özelliklerine sahip sistem vefk adı verilen bir başka kavramla izah edilmektedir. Vefk bir kimsenin ümit ve emeline uygun dualar, harfler yazılı muhtelif şekilde nüsha, hamail yerinde kullanılan bir tabirdir. 9-16-25’li kareler içine her hanesine bir harf gelecek şekilde, uygun zaman ve saatte dua veya isimler yazılmaktadır. Ebced hesabındaki karşılıkları kadar bu dua veya isim söylendiğinde tesirini gösterdiğine ve isteğin yerine geldiğine inanılmaktadır (Çelebi, 2012: 42/605-607; Ballı, 2013: 21; Yakıt, 2003: 38-41).²

Bu konuda büyük İslam düşünürü Gazâlî’nin (ö.1111) tılsımlı hatemi veya ölçü levhasının bulunduğu hususu kaynaklarda geçmektedir. Gazâlî’nin bu ünlü levhaları 9’ar haneleri bulunan iki kareden ibarettir. Karelerin birinde yukarıdan aşağıya, soldan sağa ve toplamı hep 15 olan birden dokuza kadar sayılar vardır. Diğerinde ise ebced hesabına göre bu sayıların karşılığı olan harfler yazılmıştır. Gazâlî bu levhaları güç meselelerin çözümünde güvenilir ama açıklaması zor olan bir yardımcı olarak görmektedir. Zor doğum yapan bir kadının bu levhalara bakmasıyla doğumunun kolay olacağına dair bir kabullenme buna en güzel örnektir. Üstelik Gazâlî bunun kitaplarda geçtiğini ve tecrübeyle sabit olduğunu da ilave etmektedir (Yakıt, 2003: 59; Schimmel, 2011: 40-43).³ Şu var ki, Gazâlî, *el-Munkızu mine’-dalâl* adlı eserinde bu mevzuyu ele almış fakat bunu ele almasının nedeni olarak felsefecilerin bu konudaki kabullerini eleştirmek olduğunu ifade etmiştir (Gazâlî, 1988: 73).

İslâm dünyasında vefklerin ilk örneklerine Câbir b. Hayyân ve İhvân-ı Safâ’da rastlanmaktadır. Kaynakların bildirdiğine göre Câbir *Kitâbü’l-Mevâzin*’de Belinus’a (Tyanalı Apollonios) atfedilen bir vefkten bahsetmekte ve bu vefkin iki bez parçasına yazılıp doğum sancısı çeken kadının ayaklarının altına bağlanması durumunda doğumun kolaylaşacağını ileri sürüldüğünü söylemektedir. İhvân-ı Safâ da *Resâil*’inde aynı örneği zikretmekte, dokuz sütunlu dörtgenlere kadar oluşturulan vefklere yer vermekte ve vefk tablosunun doldurulmasını satranç taşlarının hareket tarzı ile tasvir etmektedirler (İhvân-ı Safâ: 2012b: 1/75-78; Çelebi, 2012: 42/605).

Harfler ve harflerin karşılıkları bulunan sayıların kullanımı simya ilminde de yer almaktadır. Etimolojisi kesin biçimde yapılamayan “simya” kelimesi genelde “sıvı akıtmak, metal dökmek” anlamındaki Grekçe “khymeia”nın Arapçaya “el-kimiya” ve “es-simya” yazılışlarıyla geçmiş şekli olduğu kabul edilmektedir (Aydın, 2009: 37/218). Seyyid Hüseyin Nasr’a göre ise simya terimi

² Harflerin insanların birtakım isteklerinin yerine getirilmesi amacıyla muska içerisinde yazılması hakkında bkz. (Porter, 2009 (2010): 135).

³ Gazâlî’nin harf ilmiyle olan ilgisi ve bu konuda yazdığı eserler hakkında bkz. (Hamdan, 1985: 191-193).

Arapça ve Farsçadaki “kimiya” teriminden gelmektedir (Nasr, 2006: 196). Bugünkü kimya biliminin başlangıcı olan simya da insanlığın çok eskiden beri uğraştığı bir bilim dalıdır. Başlangıcı Hermes ya da başka bir deyişle Nuh Peygambere kadar uzanmaktadır. Simyanın konusu genel olarak ruh ile gök cisimleri, fiziki varlıklar, özellikle madenler arasında bağ kurmak, madenlerin değişimini ve özelliklerini incelemek, onlardan ruh ve bedene faydalar elde etmektir. İlkçağların bu kimya anlayışı daha çok “ruhi simya” ve Avrupalıların bugün “alşimi” dedikleri bilim dalı olarak bilinmektedir (Bayrakdar, 1985: 121).

İslam kimyası başlangıçtan itibaren iki ana ekol halinde gelişmiştir. Birincisi kökü Cafer-i Sadık’a kadar varan, birçok bilimci ve bazı mutasavvıflar tarafından temsil edilen “Ruhi Kimya” veya “Simya”, ikincisi ise bugünkü modern kimya bilimi manasına olan “Fiziki Kimya”dır. Birincisinin kurucusu Câbir İbn Hayyân’dır. Bu ekolün en önemli özelliği, madenlerin, minerallerin ve diğer varlıkların sadece fiziki kimyasal özelliklerinin bulunduğunu değil aynı zamanda bir ruhlarının da var olduğunu kabul ederek ruhlarla kimyasal özellikler arasında bağ kurmak, ruhun terbiyesiyle maden ve eşyaların fiziki ve kimyevi yapılarının değişebileceğini, her maddenin özü bir olduğu için madenlerin çeşitli ruhi ve kimyasal ameliyeler geçirdikten sonra birbirine dönüştüğünü savunmasıdır. Bu ekol sembolizme de yer vermektedir. Câbir’in simya anlayışının temelinde dört unsur (toprak, su, hava, ateş), dört nitelik (sıcak, soğuk, kuru, nemli), denge kuramı ve civa-kükürt kuramı yer almaktadır. Doğadaki her şey dört elementin dört nitelikle belirli şekillerde birleşmesinden meydana gelmektedir. Denge kuramına göre ise evrende tam bir düzen ve oran hâkimdir. Simya bu oranı anlamak ve oluşturmaktır. Bu sebeple Câbir simyasında sayısal sembolizm, oranlı sayılar ve harf sembolizmi çok önemlidir. Nitekim Câbir her niteliği dört dereceye, her dereceyi de yedi bölüme ayırmış, böylece her biri Arap alfabesinin bir harfine karşılık gelen 28 (4x7) kısım elde etmiştir. Ayrıca dört nitelik her madende 1:3:5:8 dizisine nispetle var olmaktadır. Toplamı 17 olan bu dizi âlemin yapısını anlamının anahtarıdır. 17 ve 28 sayılarının yanı sıra 1:3:5:8 dizisi, dokuz odalı sihirli kareyle özel bir ilişki içerisindedir. Bu kare gnomik olarak bölünürse 28 (4+9+2+7+6), 17 (3+5+1+8) sayılarıyla 1:3:5:8 dizisini vermektedir. Câbir tarafından kullanılan sayılar Pythagorasçı müzik anlayışı, eski Babil mimarisi ve bu alanda Çin geleneğinde girilen ilk temasları gösteren Çin Ming-Tang’ıyla yakından ilişkilidir. Câbir’in civa-kükürt kuramı da minarellerin oluşumunu açıklamakta kullanılmaktadır. Diğer simyacılar gibi Câbir’in diğer bir ilgi alanı insana ölümsüzlüğü sağlayabilen ve bütün değersiz metallere altın elde edilmesinde kullanılabilen iksiri elde etme teknikleridir (Aydın, 2009: 37/218; Nasr, 2006: 195-196; İbn-i Haldun, 2004: 2/720-746). İkinci ekolün kurucusu ise Ebû Bekir Zekeriyya er-Râzî’dir (ö. 925). Bu ekol maddelerin daha çok fiziki kimyasal özellikleriyle uğraşmış ve bugünkü kimyadaki gibi daha çok tecrübeye dayanan bilimsel bir ekol olmuştur (Bayrakdar, 1985: 122-123; Nasr, 2006: 199-200).

Câbir ve Ebû Bekir Zekeriyya Râzî’nin dışında Osman İbn Süveyd, çağdaşı Mısırlı sufi Zunnûn el-Mısırî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Hallâc-ı Mansûr’un da simya hakkında risaleler kaleme aldıkları kaydedilmektedir. Ayrıca onların bu konuya dair yazmış oldukları bazı eserler de günümüze kadar ulaşmıştır (Nasr, 2006: 199-200). Bazı araştırmacılar İhvân-ı Safâ’nın, Câbir ve Râzî’nin dışında diğer bir kuşağı temsil edenler arasında sayıldığını ifade etmektedirler (Bayrakdar, 1985: 122).

Bütün bu bilgilerden harf ilmi (ilm-i hurûf) ve Hurûfilik ile ilgili bazı sonuçlara ulaşmamız gerekir ki İhvân-ı Safâ’da bu durumların bulunup bulunmadığını daha net bir şekilde ortaya koyabilelim. Bu çerçevede ilk tespit olarak harf ilmi ve Hurûfilik şeklinde iki durumla karşı karşıya olduğumuzu belirtmeliyiz. Evvela harf ilmi, en genel biçimde, harfler ile rakamlarda tabiat ve hadiseleri etkileme gücünün bulunduğu veya bunların gaybten haber vermede yararlı olduğu iddiasına dayanan sözde bir ilim şeklinde tanımlanmıştır (Bozhüyük, 1998: 18/397). Hurûfilik ise daha çok bu ilmin bir akım ve sistem olarak benimsenmiş hali için kullanılmaktadır. Tüm anlatılanlardan yola çıkarak harf ilmi ve Hurûfilikte şu üç hususun mutlaka bulunması gerektiğini

söyleyebiliriz: 1. Harflerle varlıkların gizemini anlamak, harflere anlamlar yüklemek, harflerle sayılar arasında ilişkiler kurmak ve çeşitli oran ve uyum yasalarıyla varlıkların gizli kalmış yönlerine vakıf olmak ve gizemlerini keşfetmek. 2. Harflerin varlıklar üzerinde etkide bulduklarını kabul ederek muskalar, tılsımlar, vefkler, büyüler vs. gibi yollarla bu etkiyi sağlamak. Bu noktada ya tek başına veya sayılarla birlikte harfler kullanılarak çeşitli sıralamalar ve varyasyonların bulunduğu tablolar iyi veya kötü amaçlarla hazırlanmakta ve bununla sağlık, şifa veya insanların iradelerine ve doğalarına hâkim olma amaçlanmaktadır. 3. Harflerle gayba ve geleceğe dair bilgilere ulaşmak. Bu noktada harfler ve onların sayısal veya başka türden anlamları hesaba katılarak mevcut veya geleceğin gaybi bilgilerine ulaşıp tahminlerde ve kehanetlerde bulunmak amaçlanmaktadır. İşte ilm-i hurûfun ve Hurûfliğin bu temel unsurlarının İhvân-ı Safâ'da bulunup bulunmadığının tespiti onları Hurûfî olarak niteleyip nitelememek için bize önemli ipuçları verecektir ki, şimdi bunları tartışmaya ve tespit etmeye çalışacağız.

2. İhvân-ı Safâ'da Harf Gizemi ve Sembolizmi ya da Hurûfliğin İmkânı

İhvân-ı Safâ'nın harflerle ilgili görüşleri Pythagoras'ın sayılar teorisinden ayrı düşünülemez. Genel olarak bakıldığında risalelerinde eklektik bir özelliğe sahip olan İhvân-ı Safâ'nın düşünce kaynakları içerisinde Pythagoras en başta gelmektedir (Netton, 1991: 9-10; Çetinkaya, 2003: 34, 38-40). *Resâil*'in özellikle matematik kısmında yer alan bölümleri yoğun bir şekilde Pythagorasçı referanslar taşımaktadır (İhvân-ı Safâ, 2012f: 1/163-171; İhvân-ı Safâ, 2012a: 1/33-50).

İhvân-ı Safâ'ya göre sayı ilmi, Allah'ın ilk insan Hz. Âdem'e öncelikli olarak öğrettiği ilimlerden biridir. Bu noktada dikkatleri çeken husus, *Resâil*'de bu konunun ele alındığı bazı bölümlerde sayıların (a'dâd) ve harflerin (hurûf) birbirinin yerine kullanılan ve birbirlerine karşılık gelen kavramlar olarak yer almış olmasıdır. Bu konuda her harfe karşılık gelen bir sayının var olduğu şeklindeki anlayış, İhvân-ı Safâ'nın benimsediği bir yaklaşımdır. Bu durum onların şu sözlerinden anlaşılabilir: "Nitekim yüce Allah meleklerine şöyle dedi: 'Yeryüzünde bir halife yaratacağım.'

(Bakara 2/30) onu bu nitelikte yaratınca onun katı cisimler gibi sessiz olması ve konuşmayan hayvanlar gibi susması hikmete uygun değildir. Aksine onun ayakta duran, konuşan, söz söyleyen, öğrenen, anlayan, düşünen ve hikmet sahibi birisi olması gerekir. Çünkü Yüce Allah ona kutsal ruhundan üflemiş, kelimesi ile desteklemiş, ona isimlerin hepsini ve bütün eşyanın özelliklerini öğretmiştir. Ona, onları düşünen ve onların bilgilerini kuşatan bir akıl bahşetmiştir. Madenler, bitkiler ve hayvanlardan oluşan diğer varlıkları, onları idare etmesi, onlardan menfaat elde etmesi, kurtuluşu, geleceği, çoğalması, artması ve afetlerden uzak olması konusunda ona yol göstermesi için meydana getirmiştir. Onlardan her şeyi yerli yerine koyması, düzenin sağlanması ve sona ulaşmak için adaleti sağlaması için onları meydana getirmiştir. Büyüğüyle küçüğüyle, iyisiyle kötüsüyle bütün bu şeyleri isimlerle anılan farklı şekillerde dokuz alamet içerisinde onun için bir araya getirmiştir. Bu isimler içerisinde birden dokuza kadar olan dokuz sayıda bütün hesapların cüzlerini ve bütün sırlarıyla sayıları birleştirdiği gibi bütün varlığın isimlerini bir araya getirmiş ve onlara bütün anlamları yüklemiştir. Sayıların (a'dâd) yüce âlemdeki varlıkları da bu âlemdeki oranları gibidir. Bu harfler (hurûf) her türlü kusurdan uzak ve yüce olan Allah'ın Hz. Âdem'e öğrettiği isimlerdir." (İhvân-ı Safâ, 2014a: 3/119-120; İhvân-ı Safâ, Trs: III/141-142).

Bu paragraf iyice tahlil edildiğinde esasında harflerin ortaya çıkışının Hz. Âdem'in yaratılışından sonra belli bir süreç içerisinde gerçekleşen bir olay şeklinde anlatıldığı görülmektedir. İhvân'ın bu noktadaki dayanağı üstün görünümlü, güzel bir şekle, düşünme yeteneğine sahip olan Hz. Âdem'in aynı zamanda fasih konuşma yeteneğine de sahip olmasıdır. Metinde de geçtiği üzere bütün bu üstün özelliklere sahip olan insanın katı cisimler gibi sessiz olması ve konuşmayan hayvanlar gibi susması Allah'ın hikmetine uygun değildir. Aksine onun ayakta duran, konuşan, söz söyleyen, öğrenen, anlayan, düşünen ve hikmet sahibi birisi olması gerekir (İhvân-ı Safâ, 2014a:

3/119-120; İhvânü's-Safâ, Trs.: III/141). İhvân'a göre insan, Allah'ın kendisine öğrettiği bu harflerle (hurûf) bütün eşyanın isimlerini ve özelliklerini bilmekte, şekillerinin ve görünüşlerinin varlığından haberdar olmaktadır. Hz. Âdem çocukları çoğalana kadar bu şekilde devam etmiş ve Süryanice konuşmuştur. Onun zamanında yazı ve dolayısıyla kitap telif etme faaliyeti olmamıştır. Buna karşılık sayının azlığından dolayı insanların lafızlarla zihinlere yerleştirme ve kelam ezberlemeleri söz konusu olmuştur. Çünkü o dönemde az sayıda olan insanların kendi aralarındaki konuşmaları sadece ihtiyaç duydukları şeyler konusunda gerçekleşmiştir. Bugünün insanların kendisi ve ev halkının ihtiyaç duyduğu her şeyi yazmaya ve evlerindeki her şeyi bir kitaba kaydetmeye ihtiyaç duymamaları gibi o dönemin insanları da hayatlarıyla ilgili şeyleri yazma gereği hissetmemişlerdir. Onların asıl ihtiyaçları varlıkların isimlerini bilmek olup, bunları çocuklarına öğretmişler ve çocuklar da bu isimleri diledikleri lafızlarla kullanmışlardır (İhvân-ı Safâ, 2014a: 3/120; İhvânü's-Safâ, Trs.: III/142). İhvân'ın ifadeleriyle söylenecek olursa, sonraki dönemlerde nüfus artmış, insanların yeryüzünün farklı bölgelerine dağılması nedeniyle birbirleriyle ilişkileri kesilmiş, insanların daha önceden bildikleri isimleri, lafız ve harfleri, yazma sanatı ile kayıt altına almaları zorunlu hale gelmiştir. Ayrıca yeryüzünün farklı bölgelerinde yaşayan insanların birbirlerinden haberdar olabilmeleri için Allah yazma sanatını ortaya çıkarmıştır. Bunun başka bir sebebi de bir peygamberin gönderildiği toplumun onun söylediği her şeyi ezberlemesinin mümkün olmamasıdır. İnsanlar daha sonra söz konusu bu yazma sanatını öğrenmiş, ilerletmiş ve benimsemişlerdir. Allah insanların içinden peygamberler ve hikmet sahibi kişiler göndermiştir. Bir müddet sonra sanatkarlar, öğrenciler, ilim sahipleri ve öğretmenler çoğalmış, yeryüzü mamur hale getirilmiş, insanların iletişimi artmış ve bazılarının haberleri diğerlerine intikal etmiştir. Bu süre içerisinde harflerin sayısı yirmi sekiz olana kadar artmaya, harfler yavaş yavaş ortaya çıkmaya, yazma sanatı gelişmeye ve çeşitlenmeye devam etmiştir. Daha sonra harfler yirmi sekiz sayısında durmuş ve bunun üzerine çıkmamıştır (İhvân-ı Safâ, 2014a: 3/120, 125; İhvânü's-Safâ, Trs.: III/142-143; İhvân-ı Safâ, 2016b: 5/134).

İhvân'ın harflerin çıkışına dair kabul ettiği bu süreç harf-sayı ilişkisinden hiçbir şekilde bağımsız olmamış, onların sayılara yükledikleri sembolik ve gizemli anlamlar harflere de uygulanmıştır. Bu bağlamda karşımıza İhvân-ı Safâ'nın Arap alfabesini oluşturan harflerin sayısı olan yirmi sekiz rakamına yaptığı vurgu çıkmaktadır. Esasında İslam dünyasında harfler ve buna bağlı olarak oluşan anlayışlarda ayrı bir öneme sahip olan yirmi sekiz sayısı (Usluer, 2009: 118-119; Nasr, 2006: 195) İhvân-ı Safâ için de kayda değerdir ve bundan dolayı yirmi sekiz harften oluşan Arap dilinin de bir üstünlüğü söz konusudur.⁴ Çünkü İhvân'a göre Arapçayı ilk ortaya koyan bilge kişi bu konuda Allah'ın hikmetinin izleriyle yetinmiş ve büyük bir hikmet sahibi olmuştur. Zira hikmet, beşerin gücü nispetinde ilaha benzemesidir. Bu hikmetin anlamı kişinin sanatkarane yaptığı şeylerde hikmetli, bildiği şeylerde emin ve işlerinde de haberdar olmasıdır. Bu sebeple İhvân'ın anlayışında tam dil Arap dili, fasih söz ise Arap sözüdür. Bunun dışındakiler eksiktir. Dolayısıyla İhvân-ı Safâ'da harflerin ortaya çıkışı aynı zamanda Allah'ın hikmetinin gereği olarak oluşan bir

⁴ İhvân-ı Safâ'da yirmi sekiz sayısının üstünlüğü her şeyden önce bu sayının tam sayı olması ile ilgili bir durumdur. Tam sayılar ise eksik ve artık sayılardan ya da varlığı az olan sayılardan daha değerlidir. Çünkü sayı dizisinin her bir basamağında yalnızca tek bir sayı bulunur. Birler basamağındaki altı, onlar basamağındaki yirmi sekiz, yüzler basamağındaki dört yüz doksan altı ve binler basamağındaki sekiz bin yüz yirmi sayıları buna örnek verilebilir. Ayrıca tam sayıların evrende de yansımaları bulunmaktadır. Örneğin; iki, çift sayıların ilki; üç, tek sayıların ilki ve dört, köklü sayıların ilki olunca bunlar arasında toplama yapılır ve tam sayı olan yedi elde edilir. Nitekim seyyare olan yıldızların sayısı yedidir. Sonra üç ile dört çarpılır ve ilk artık sayı olan on iki elde edilir. Zira felek burcu buna uygun olarak on iki sayıda yaratılmıştır. Sonra yedi ile dört çarpılır ve tam sayı olan yirmi sekiz elde edilir. Ayın konakları bu sayıya uygun kılınmıştır. Nitekim yirmi sekiz konağın on dört tanesi yerin üzerinde, on dört tanesi ise yerin altındadır. Bunlar da sağ ve sol konumlardadır. Onların on dört tanesi kuzey burçlarda, on dört tanesi ise güney burçlardadır. Diğer varlıklar da on iki sayısına uygundur. Tıpkı insanın deliklerinin on iki, uzuvlarının on iki ve senenin aylarının on iki olması gibi. Bu kıyasa göre birbirine uygun düşen daha pek çok on ikili, yedili, altılı, beşli, dördü, üçlü ve ikili şeyler vardır. Bütün bunlarla bunların hepsinin yüce bir Yaratıcı'nın yaratması olduğuna delil getirilmek istenmiştir. Nitekim Allah da "Basiret sahipleri için bunlarda bir ibret vardır." (Nur 24/44) şeklinde buyurmaktadır (İhvân-ı Safâ, 2014b: 3/310-311; İhvânü's-Safâ, Trs.: III/144; İhvân-ı Safâ, 2014a: 3/121).

durumdur. Allah hikmetinin gerektirdiği şekilde “elif-be-te-se” harflerini bütün eşyayı kapsayan “cümel harfleri” olması için âleme yerleştirdiği gibi, aynı şekilde asıldaki varlıkların sayılarını ve bu asıl varlıklardan çoğalan ve meydana gelen sayıları da âleme yerleştirmiştir. Bu noktada harfler ve sayılar arasında kurulan ve daha önce de değinilen paralellik İhvân'da bariz ve dikkati çeken bir durumdur (İhvân-ı Safâ, 2014a: 3/121; İhvânü's-Safâ, Trs: III/143-144).

Bu şekilde adeta sayıların varlığın temeline yerleştirilmiş olması gibi harflerin de varlığın temeline Allah tarafından ve onun hikmetinin bir gereği olarak yerleştirilmiş olması İhvân'daki harf gizemine ve sembolizmine giden yolun temelini oluşturmaktadır. Ancak durum bundan ibaret olmayıp onlara göre harflerin meydana gelişi ve şekilleri konusunda da harfler ve evren arasında benzerlikler söz konusudur. İhvân bu durumu şu şekilde izah etmekte ve temellendirmektedir: Bütün bu harflerin aslı, tıpkı insanlığın Âdem ve Havva'dan meydana gelmesi gibi iki hitaba dayanmaktadır. Bu iki hitap arasından harfler oluşmuş ve son şekline ulaşmıştır. Bunun gibi âlem bir bütün olarak gökler ve içindekilerle, yeryüzü ve üzerindekiyle birlikte iki cevherden meydana gelmektedir. Bunlar biri basit diğeri bileşik olan akıl ve nefistir. Allah bu ikisini yoktan var etmiştir. Bu durum dairenin çapı olan düz çizgi ile dairenin etrafındaki kavisli çizgiye benzemektedir. Bu aynı zamanda harflerin başı olan “elif” ve ikincisi olan “be”nin şekline de benzemektedir. Nitekim “elif”in şekli düz çizgi, “be”nin ki ise kavisli çizgidir. Aynı durum insan, hayvanlar ve bitki şekillerinde de söz konusudur. İnsan sureti “elif” gibi düz çizginin benzeridir. Hayvanların sureti ise “be”de olduğu gibi kavisli çizgiye benzemektedir. Bitkiler ve hayvanlar insanın altında düzenlenmiştir. Bunun gibi Ay-altı ve Ay-üstü evren arasında da sayıların şekli konusunda bir benzerlik bulunmaktadır. Bu durum aynı zamanda sayılar ve harflerin şekli arasında bir benzerliğin bulunduğunu da göstermektedir. Nitekim felekler âlemi ve göklerin hareketsizliğinin şekli düzdür ve görüntüsü tamdır. Ay feleğinin altındakiler ise eğik çizgi konumundadırlar. Bu durum bir ve ikiden çıkan sayılarda da bulunmaktadır. Bir, düz çizgi gibi olup, iki ise eğik çizgiye benzemektedir (İhvân-ı Safâ, 2014a: 3/121-122; İhvânü's-Safâ, Trs: III/144-145).

Harflerin bu şekilde evrenle onto-sembolik ve gizemli ilişkisi “elif” harfinde net bir ifadesini bulmaktadır. Zira İhvân'da “elif” harfi yukarıdaki özelliklerinin yanı sıra Allah'ın birliğini ifade etmek için kullanılan bir semboldür. Çünkü Allah mevcudatın kendisinden taşıdığı ve kendisinden önce hiç bir şeyin gelmediği İlk Varlık'tır. Bunu anlamak için alfabede her harften önce gelen “elif” harfinin yazımına bakmak gerekir. “Elif” harfi, “bir” (el-ahad) kelimesinde iki kez ve iki farklı şekilde yazılmaktadır (Ayrıntılar için bkz. Usluer, 2009: 201-204). Birinci “elif” tek başına durmaktayken ikincisi (lamelif) (Lamelif için bkz. Usluer, 2009: 195-199) şekil itibarıyla birinciden farklıdır. Çünkü bir başka harfle birleşmiştir. “Bir”deki (el-ahad) birinci “elif” ahadiyeti ifade ederken ikinci “elif” vahidiyete tekabül etmektedir. Böylece vahidiyyet ahadiyyettedir.⁵ İlahi ahadiyeti niteleyecek hiç bir tanım olmadığı gibi O'nun nerede olduğuna da hiç bir şekilde işaret edilemez. Çünkü O, birdir (İhvân-ı Safâ, 2016a: 5/18).

Dolayısıyla İhvân-ı Safâ'da Allah ve yarattıkları arasındaki ilişkiyi betimleyen düz ve kavisli çizgi aynı zamanda harflerin aslını da oluşturmuş olmaktadır. Çünkü yeryüzünde yaşayan her milletin konuştuğu her dilde, yazılan ve çizilen her şeyde harflerin tamamının aslı, dairenin çapı olan dosdoğru bir çizgi ve dairenin çevresi olan yay şeklindedir. Diğer tüm harfler bu ikisinden meydana gelmiştir ve bu konuda verilecek çok sayıda örnek vardır. Örneğin Arapçadaki harflerin bazıları “elif, be, te, se”de olduğu gibi dosdoğru bir çizgidir. Bazıları ise “del, zel, ra, ze”de olduğu gibi yay

⁵ Ahadiyyet, Allah'ın zatının bütün isim ve sıfatlardan mücerret olarak tek ve bir olduğunu ifade eden bir kavramdır. Mutasavvıflara göre isim, sıfat, nispet ve taayyünlerden hiçbirisi söz konusu olmaksızın, bunların varlıkları dikkate alınmaksızın ilahi zata “ahad” ismi nispet edilmiştir. Ahadiyyet ise O'nun bu eşsizliğini ve tekliliğini ifade eden bir sıfattır. Ahadiyyet daha mükemmeli tasavvur edilemeyen birlik, ezeli ve ebedi tekliliktir. Allah'ın birliğini vahdet terimiyle de ifade eden mutasavvıflar vahdetin bir yönüne ahad öbür yönüne vahid derler. Dolayısıyla vahdet, ahadiyyetle vahidiyyet arasında yer alır. Önce ahadiyyet daha sonra vahdet ve vahidiyyet mertebeleri gelir. Ancak her üçü de ezeli olduğundan burada sözü edilen öncelik-sonralık zamanla ilgili değil aklı ve itibarıdır (Uludağ, 1988: 1/484).

şeklinde. Diğer harfler ise bu iki şekilden türemez. Hintliler gibi diğer milletler de harfleri bu şekilde yazmaktadırlar. Süryanice, İbranice, Yunanca ve Rumca da aynı şekildedir (İhvân-ı Safâ, 2012e: 1/149-150).

İhvân-ı Safâ'daki uyum ve oran düşüncesi harfler konusuna da yansımıştır. Sayılarla bu derece ilişkili olan harfler için böyle bir durumun ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu bağlamda İhvân'a göre harflerin kendi aralarındaki ölçüleri de mükemmel bir oran içerisinde olup en güzel çizgileri, en doğru yazımları ve terkipleri içermektedir. Bu durum yazma sanatının ustaları tarafından da dile getirilmiştir ki usta bir mühendis yazara göre düzgün çizmek ve doğru yazmak isteyen bir kimsenin, harfleri, üzerine bina edeceği bir esasa, çizgilerini üzerinde çekeceği bir kurala ihtiyacı vardır. Örneğin ölçüsü ne olursa olsun bir "elif" çizmek isteyen bir kimsenin harfin kalınlığını uzunluğuna uygun çizmesi gerekir. Bu oran ise 1/8 oranıdır. Ayrıca harfin en altını en üstünden daha ince ve "elif"i dairenin çapı yapması, sonra diğer harfleri de "elif" in uzunluğuna ve dairenin çevresine uygun hale getirmesi gerekmektedir. "Be", "te" ve "se" in her birinin uzunluğu ise "elif" in uzunluğuna eşit çizilmelidir. Sonra "cim", "ha", "hı" harflerinden her birinin uzunluğunun "elif" in yarısının üzerinde olması, kavislerinin ise çapı "elif" e eşit olan dairenin çevresinin yarısı kadar olması gerekmektedir. "Dal" ve "zel" harflerinin her biri, yay açıldığında "elif" e aynen eşit olmalıdır. Harfleri çizen kişinin "ra" ve "za" harflerinin her birini "elif" in çapı olduğu dairenin çevresinin ¼'ü oranında, "sin" ve "şın" harflerinin de başlarını "elif" in 1/8' inin üstünde yapması gerekmektedir. "Sad" ve "dad" harflerinin her birinin uzunluğu "elif" in uzunluğunun bir mislinin önünde olmalıdır. Bu harflerin üstünlerinin "elif" in 1+1/8' i, teknelerinin ise -aşağıya doğru- dairenin yarısı kadar olması gerekmektedir. "Ta" ve "zı" harflerinin uzunlukları "elif" in uzunluğundadır; fethaları "elif" in 1+1/8' i, yukarı doğru olan başları ise "elif" uzunluğundadır. "Ayn" ve "ğayn" harflerinin kavisleri ise dairenin 1/4' ü oranındadır ve çevresinin yarısından başlar. "Fe" harfi "elif" uzunluğundadır ve fethası "elif" in 1/8' i kadardır. "Fe", "kaf", "vav", "he" ve "mim" harflerinin halkaları "elif" in 1+1/3' ü oranına eşittir. "Kaf" harfi aşağı doğru ½ oranındadır. Bu dairenin çevresi kadardır. "Kef" harfi "elif" uzunluğunda olup, fethası "elif" in 1+1/8, kesresi ise "elif" in ¼ oranındadır. "Lam" harfi "elif" gibidir, yayılması "elif" in yarısı kadardır veya kavis dairenin çevresinin yarısı kadardır. "Mim" ve "vav" in esnemesi "ra" ve "zay" harfleri gibidir. "Nun" harfinin kavis çapı "elif" e eşit olan dairenin yarısı kadardır. "Ya" harfi "dal" gibidir, esnemesi ise "elif" in yarısı kadardır veya kavis dairenin çevresinin yarısı kadardır (İhvân-ı Safâ, 2012e: 1/150; İhvân-ı Safâ, 2014a: 3/122-123).

İhvân'a göre harfler arasındaki bu uyum ve oran ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan estetik durum doğal olarak harflerden müteşekkil olan söze de yansımaktadır ki sözün kendisi ve vezni harflere dayalıdır. Bu nedenle İhvân'ın ifadesiyle vezinli söz, oranına uygun olduğunda kulakta vezinli olmayan söze göre daha fazla bir haz bırakmaktadır. Örneğin ta'vil vezniyle yazılmış bir aruz kırk sekiz harftir. Bunlardan yirmi sekiz harf harekeli yirmi harf ise sakindir. Sakinlerin harekelilere oranı 5/7' nin oranı gibidir. Beyitin yarısının oranı da bunun gibidir. Nitekim bu beyit on dört harekeli ve on sakin harften ibarettir. Bunun gibi beyitin dörtte birinin oranı harekeli yedi harf ve harekesiz beş harftir. Bu beyit on iki tane iki harfli kelimededen meydana getirilmiştir. İki harfli kelimelerin on ikisi harekeli, on ikisi sakindir. Sekiz tane üç harfli kısım vardır. Bunlardan sekiz harf sakin, on altı harf harekelidir. Kitabe harfleri de buna örnek verilebilir. Bunların şekilleri farklı ve suretleri açıktır. Bu harflerin ölçüleri ve birbirlerine olan konumları orantılı olursa yazı güzel, orantısız olursa yazı kötü olur (İhvân-ı Safâ, 2012f: 1/168).

İhvân'daki oran ve uyum anlayışı benzer şekilde güzel ve doğru söz için de geçerlidir. Bu durum harflerin insanlara sağladığı bir yararadır. Bir defa insan lisanı mezkûr yirmi sekiz harften her harfin yönüne hareket ettiğinde bu yönlerden harfleri (belki de sayıları) çıkarır, dili başka harfe yöneltmez ve harfler birbirine karışmaz. Harfi lafızda bulunduğu yerden başka bir yere de yöneltmez. O, harfleri açıklama ve buldukları yere koyma yönünden doğru bir dil ve fasih bir sözdür. Hangi

yazıda olursa olsun ve hangi dilde ittifak edilirse edilsin söz harflerle olur. Yazmanın en doğrusu, en tam olanı ve en güzeli, konumu ve harflerinin birbirleriyle ölçüsü üstün oranlı olandır (İhvân-ı Safâ, 2014a: 3/122).

İhvân-ı Safâ'da harflerle ilgili tartışma ve yorumlar hurûf-u mukattaa konusuna geçişle birlikte gizemli boyutlar kazanmaya başlamaktadır. İhvân'ın aktarımlarına göre Kur'ân'daki surelerin başında bulunan bu harfler yirmi sekiz olan alfabe harflerinin yalnızca on dört tanesidir. Bunlar "elif, ha, ra, sin, sad, tı, ayin, kaf, kef, lam, mim, nun, lamelif, ye"dir. Allah, bazı surelerin başında bunlardan birer harf, bazılarında iki harf, üç harf, dört harf ve beş harf koymuştur. Daha sonra tefsir âlimleri Kur'ân surelerinin başında yer alan bu harflerin anlamları hakkında tartışarak bazı yorumlarda bulunmuşlardır (İhvân-ı Safâ, 2014b: 3/307. Harf ilmi açısından hurûf-u mukattaa konusu için bkz. Usluer, 2009: 204-220). İhvân'a göre bu yorumlar içerisinde bazı âlimlerin bu harflerin ebced hesabıyla ilgili harfler olduğuna dair düşünceleri vardır. İhvân, ebced hesabıyla ilgili olarak Cebir bilimi konusunda gelen bir rivayette Yahudi reislerinin Medine'de toplandığını ve ebced hesabı yoluyla İslam ümmetinin sınırının ne kadar olduğunu bildiklerini iddia ettikleri bilgisini aktarmıştır. Ancak İhvân'a göre harflerle ilgili yapılan yorumlardan hiç birisi bütün insanları ikna edecek güçte değildir. Bunun sebebi insanlar arasında taklidi benimsemeyip konu hakkında burhani kanıtlar getirmek isteyen ve bir şeyin neden ve illetini merak eden grupların olmasıdır. Harflere dair yapılan yorumlar bu grupların merakını gidermemekte ve onlar bu yorumların ötesindeki en güzel yorumu elde etmek istemektedirler (İhvân-ı Safâ, 2014b: 3/307-310).⁶

İhvân-ı Safâ bu değerlendirmelerinin ardından hurûf-u mukattaa konusundaki ilahi hikmetin ve en güzel yorumun ne olduğunu bilmek isteyen kişinin söz konusu on dört harften beşli olanlara ve bunun dindeki ve evrendeki yansımasına bakması gerektiğini ifade etmektedir. Böylece İhvân konuyu sayı-harf ilişkisi üzerinden sembolik ve gizemci bir tarzda ele alarak şu yorumlarda bulunmaktadır: Her şeyden önce İslam dini beş şart üzerine kurulmuştur. Namazlar beş vakittir, zekâtlar ve imanın şartları, Hz. Muhammed'in minberinin basamakları beş tanedir. Buna benzer şekilde evrende de beşli olan şeyler dikkat çekmektedir. Geri dönüşü ve ileri gidişi olan beş gezegen, canlılardaki beş duyu, bitkilerin yaratılışındaki beşliler, haftanın yedi günündeki ve senenin tüm günlerinden çalınan beş gün buna örnek verilebilir. Bunun gibi beş sayısının özelliğinin de yorumlanması gerekir. Çünkü beş sayısı küresel bir sayıdır ve bu sayı kendisini ve kendisinden meydana gelen sayıları korumaktadır (İhvân-ı Safâ, 2014b: 3/309).⁷ İhvân'a göre aynı şekilde surelerin başındaki bu harflerin sırlarını ve bunların niçin yirmi sekiz harfin sadece on dördü olduğunu bilmek isteyen bir kişinin sayısı yirmi sekiz olan varlıkları yorumlaması gerekir. Çünkü bu varlıklar buldukları yerde iki kısma ayrılmaktadır. Örneğin insanın iki elinin oynaklarının toplamının yirmi sekiz olması bunlardandır. Sağ ve sol elde on dört oynak vardır. Üstelik oynakların sayısı insanın sırt omurgasındaki yirmi sekiz halkanın sayısına uygundur. Bu halkaların on dördü alt omurgada, on dördü ise üst omurgadadır. Bu omurga halkaları aynı şekilde inek, deve, eşek ve aslan gibi emziren ve doğuran her canlıda bulunmaktadır. Bu halkaların on dördü omurganın gerisinde ve on dördü bedeninin ön yönündedir. Aynı şekilde kuşların uçarken kullandıkları kanatlarındaki teleklerin sayısı da böyledir. Her kanatta on dört telek vardır ve uzun kuyruklu her şeyde olduğu gibi uzun kuyruklu canlıların kuyruklarındaki omur halkalarının sayısının varlığı da böyledir. Balık, yılan ve bazı böcekler gibi uzun boylu olarak yaratılmış canlıların omurgalarındaki halkalar da aynı sayıdadır (İhvân-ı Safâ, 2014b: 3/309-310).

⁶ Bazı araştırmacılar İhvân-ı Safâ'nın hurûf-u mukattaa'nın tefsirinde gizlilik prensibiyle hareket ettiklerini ve bu şekilde İsmailî bir yaklaşım sergilediklerini ifade etmektedir (Öztürk, 2003: 296).

⁷ Bu ifadeleri tercüme eden mütercim tercüme metninin dipnotunda zekâtın beş olması ve senenin günlerinden çalınan beş günün ne olduğu konusunda ne anlatılmak istendiğinin kapalı olduğunu haklı olarak ifade etmektedir (İhvân-ı Safâ, 2014b: 3/309, 62. ve 63. dipnotlar).

İhvân'ın sayı-harf ilişkisine dair sembolik ve gizemli yaklaşımı, sayısı yirmi sekiz olan Arap dilinin harfleri için de söz konusudur. Onların aktarımına göre bu harflerden on dördünün başına "el takısı" (lamu't-ta'rîf) getirilir. Bunlar "et-Ta, es-Sa, ed-Dal, ez-Zal, er-Ra, ez-Zay, es-Sin, eş-Şin, es-Sad, ed-Dad, et-Ta, ez-Za, el-Lam, en-Nûn"dur. Başına "el takısı" gelmeyen harfler ise "elif, ba, cim, ha, hı, ayn, ğayn, fa, kaf, kef, mim, he, vav, ya"dır. Aynı şekilde kalemle yazılan harflerin on dördü noktalı olup bunlar "ba, te, se, cim, ha, zel, za, şın, dad, za, ğayn, fe, kaf, nûn, ya"dır. On dördü ise noktasızdır. Bunlar "elif, ha, dal, ra, sin, sad, ta, ayın, kef, mim, vav, he, lam"dır. İhvân-ı Safâ'ya göre bütün bu anlatılanlardan şu ortaya çıkmaktadır ki nerede var olursa olsun sayısı yirmi sekiz olan varlıklar iki kısma bölünmektedir. Bunlardan on dört harfin hükmü diğer on dördün hükmünden farklıdır. Bu nedenle harfleri var eden yirmi sekiz harfin on dördünü ebced (cümel) hesabının harfleri olarak ortaya koymuş, diğer on dördünü ise böyle yapmamıştır. Çünkü bu harfler yalnızca Allah'ın samimi kulları olan özel kimselerin bilmesi uygun olan gizlenmiş bir sırdır. Bu harflerin sırlarını açıklamak doğru değildir. Zira bilgiler ve peygamberler buna izin vermemiştir (İhvân-ı Safâ, 2014b: 3/310).

Sayı-harf ilişkisine dair sembolik, kimi zaman onto-sembolik ve gizemli yaklaşımın İhvân-ı Safâ'da açıkça ortaya çıktığı bu noktaya, onların kendi aralarında kullandıkları dil ve eserlerinde yazdıkları yazıların adeta harflerin gizemli bir yaklaşımla bir araya getirilmiş hali olduğu şeklindeki ifadelerini de ekleyebiliriz. Onların bu konudaki sözleri şu şekildedir:

"Bu kitabı temiz olanlardan başkasının dokunamadığı yazılı sırların ve gizli ilimlerin sahibi olan İhvân'u's-Safâ ve Hullân'u'l-Vefâ diye bilinen değerli kardeşlerimize yayınca, bize, açığa çıkarmak istediklerimizi gizlememiz ve manaları kapalı, kilidi kapalı ve anahtarı ehlinden, onlara icabet edenlerden ve onlarla arkadaşlığa rağbet eden diğer insanlardan başkasına zor gelen alametlerle açıklamak istediklerimizi saklamamız zorunlu ve uygun oldu. Bunlarla ilgili hiç bir şey ona zor gelmez. Öğrenilmesinde kardeşlerimize başkasının ortak olmamasını ve sayesinde en önemli olduğu konuda ona oluşturduğumuz harfler ve düzenlediğimiz kelimelerle ulaşmamasını istediğimiz şeyi yazmayı düşündük. Onun için bir mukaddime ve tercüme yazdık. Ona vâkıf olur ve manasını anlarsan senin için kapalılığı gider ve onun anahtarı elinde olur. İşte bu onun suretidir. Temiz nefsin, pak ruhun ve kıyamet günü önünde koşacak olan parlak ışıklarınla onu düşün. O zaman inşallah daimi saadete ve ebedi mutlu hayata nail olursun. İşaret ettiğimiz (şifrelediğimiz) üzere alfabenin şekli budur. Kim söylediğini gizlemek isterse o daha önce bahsedilen tercüme ile dönüştürülmüştür." (İhvân-ı Safâ, 2016b: 5/132-133; İhvân'u's-Safâ, 1995: V/131-132).

Elbette bu paragrafın mecazi bir anlatımda bulunduğu düşünülebilir; fakat İhvân'ın bu ifadelerin peşinden içinde harfler ve sadece 1, 2, 9 ve 0 rakamlarının ya da daire şeklinin bulunduğu üç tablo vermesi, değerlendirmemizi destekleyen bir husustur. Bu tablolarda harflerin ve rakamların yer yer bilinen sıralarına göre yerleştirilmemiş olması da dikkati çeken bir durumdur. Zaten İhvân, bu şekilleri kendilerine ait bir dilin var olduğuna delalet etmesi için tasvir ettiklerini ifade etmektedir (İhvân-ı Safâ, 2016b: 5/133-134).

Yukarıda İhvân'ın oran ve uyum konusuna oldukça önem verdiği ve bu hususun harfler konusunda da geçerli olduğunu vurgulamıştık. Buna İhvân'ın hemen hemen her risalede ele aldığı konuyu fayda ve hikmet açısından değerlendirmesi hususunu da ilave edebiliriz. Dolayısıyla onlara göre yeryüzünde var olan her varlık bir faydaya sahip olup bunlar belli oranda bir araya getirildiğinde insana başkaca yararlar sağlamaktadır. Sayılar, şekiller, formlar, mekân, zaman, ilaçlar, yemekler, renkler, kokular, sesler, kelimeler, fiiller, harfler ve hareketler gibi matematik ve doğa varlıklarından her şeyin kendilerine ait birtakım özellikleri olduğu gibi bir araya geldiklerinde sahip oldukları bazı ekstra özellikleri de söz konusudur. Panzehirlerin, merhemlerin, şerbetlerin ve müzik nağmelerinin beden ve ruh üzerindeki etkileri bu konunun doğruluğuna delildir (İhvân-ı Safâ, 2012b: 1/78; İhvân-ı Safâ, 2014c: 4/295-299).

İşte İhvân-ı Safâ buna benzer şekilde sayıların ve harflerin de bazı faydalarının olduğunu *Resâil*'de ifade etmiştir (İhvân-ı Safâ, 2012b: 1/78). Özellikle sayılarla ilgili risalede her harfin bir sayısal karşılığı olduğu düşüncesinden hareketle sayıların karşılık geldiği harfleri belirtmiş ve bunları tablolar halinde ortaya koymuşlardır (İhvân-ı Safâ, 2012a: 1/34-35, 40-46). Yine aynı şekilde coğrafyaya dair olan risalede yedi iklim içerisinde bulunan şehirlerin enlem ve boylam ölçülerini harflerle ifade etmişlerdir (İhvân-ı Safâ, 2012d: 1/120-126). Benzer tarzda her bir gezegenin yıl, ay, gün ve saatler bakımından belli bir sayıya delalet ettiğini ve bununla yeni doğmuş kimsenin ne kadar yaşayacağını, oluş ve bozuluş âlemindeki evrenin varlığının daha ne kadar süreceği hakkında akıl yürütülebileceğini ileri sürmüşler ve bu konuya dair vermiş oldukları tabloda rakamlara karşılık gelen harfleri belirtmişlerdir (İhvân-ı Safâ, 2012c: 1/91). Yine bazı sayılar ile bazı geometrik şekiller bir araya getirildiğinde, bundan, her ikisinden de açıkça anlaşılacak olan başka özelliklerin ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Örneğin, eğer birden dokuzca kadar olan sayının dokuz kutucuğa belli bir düzende yazıldığında bu sayıların dokuz kutucuktaki özelliğinin nasıl sayılırsa sayılsın toplamının on beş ettiğine dair hesapları önümüze koymuşlardır (İhvân-ı Safâ, 2012b: 1/75). İhvân bütün bunlarla yetinmeyip daha ileri bir noktaya giderek harf ve rakamları belli oranlarla yerlerine koymayı içeren tablolara *Resâil*'de yer vermiştir (İhvân-ı Safâ, 2012b: 1/75-78). Bu tabloların faydasına ve bunlardan elde edilecek yararları daha önce de sıkça geçen bir örneğe (Yakıt, 2003: 59; Schimmel, 2011: 40-43) değinerek dikkat çekmişlerdir. İhvân da verdiği bu örnekte sayıların yer aldığı dokuz kutucuklu bir şeklin önemli bir özelliğinden ve faydasından söz etmektedir ki bu şekil su değmemiş iki çanak üzerine yazılıp doğum sancısı çeken kadının üstüne asıldığında doğumu kolaylaştırmaktadır. Hatta bu işlemin dokuzlu diğer sayılarla, söz gelimi ayın dokuzuncuda olması ve dokuzuncunun rabbiyle/sahibiyle ya da dokuzuncudakinin evinin rabbiyle veya dokuzlardan buna benzeyen şeylerle yan yana gelmesi birarada gerçekleşirse doğumun daha da kolaylaşacağını söylemişlerdir. Benzer biçimde harflerin yer aldığı üç kutulu bir tablonun da faydalarına değinen İhvân, tılsım yapanların bu harf ve rakamları yerlerine koyma konusunda bundan fayda sağlama yoluna gittiklerini ifade etmişlerdir (İhvân-ı Safâ, 2012b: 1/78). Dolayısıyla İhvân-ı Safâ'nın sisteminde insana bazı faydalarının olacağına inanılan tablolar şeklinde tanımlayabileceğimiz "vefk"lerin (Çelebi, 2012: 42/ 605-607) bulunduğunu söylemek mümkündür.

Böylece İhvân'da sayılarla olan bir tür ilişkiyle başlayan harfler konusu, sembolik ve onto-sembolik bir serüvenle değerlendirmelere tabi tutulmuş, en nihayetinde gizemli bir tarzda yorumlanmış ve hatta tılsım, büyü vs. şeklinde değerlendirilebilecek bir bakışla izah edilmiştir. Ancak harf ilminin sihir, büyü ve geleceği bilme bağlamında bir işlevinin olup olmadığı noktasında İhvân'da pek fazla şey bulunamaz. Elbette İhvân-ı Safâ'da sihir ve tılsım gibi konular ele alınmış ve bunların meşhur ilim ve bilgilerden olduğu vurgulanmış, hatta bu konuda kanıtlamalara bile gidilmiştir. İhvân tarafından hikmetin bir parçası olarak görülen sihir ve tılsım ilmi beş kısma ayrılmış olsa da harf ilmi bunlardan biri olarak sayılmamıştır ki burası önemli bir noktadır. Öte yandan İhvân'a göre Kur'an'ın da değindiği sihir ve büyü, aslında bâtil bir şey olmayıp eski Yunan ve Tevrat gibi kutsal kitaplarda da bulunmaktadır. Hatta İhvân'a göre sihir, büyü ve muskanın insan üzerindeki etkileri de sihir ve büyü ilminin hakikatine işaret eder (İhvân-ı Safâ, 2014c: 4/215-231). Gelecek söz konusu olduğunda İhvân-ı Safâ'da hamile kadının ne zaman doğuracağı, elçinin dönüp dönmeyeceği, haberlerin doğruluğu ve yanlışlığı, çalınan şeyin ve hırsızın doğru bilinmesi vb. konularda izahatlar bulmak mümkündür. Fakat bu konunun da harf ilmiyle ilgili olarak ele alınmadığı, daha ziyade astrolojik hesaplar bağlamında değerlendirildiği görülmekte, geleceğin bilinmesi hususunun da zor konulardan olduğu ifade edilmektedir (İhvân-ı Safâ, 2014c: 4/215-231).

Harfler ve onun karşılığı olan sayıların simya ilminde kullanıldığına daha önce değinmiştik. İhvân-ı Safâ'nın harflerin ve sayıların simyada kullanılmasına dair bir açıklamasıyla karşılaşmış değiliz. "Matematik ile İlgili Risaleler Hakkında" adlı risalede simya yerine kimya kavramını kullanan İhvân-ı Safâ'da Allah'ın yarattığı ilk varlık -bu akıldır- ilk iksir ve en üstün kimya olarak da nitelendirilerek bu noktadan kimya ile ilgili bir çıkış yapılmaktadır. İhvân'a göre bu varlık,

evrendeki çokluğun kaynağıdır ve az sayıda ideaya sahip olsa da bilkuvve olarak mümkün çokluğu barındırmaktadır. Bu varlıktan çıkan “kimya” ise mutluluğun kaynağıdır. Varlığın katlanarak çoğalması ve birlerin ortaya çıkması bu varlık sayesinde gerçekleşir. İhvân’a göre kimya değerli bir şifa ve latif bir cevherdir. Öyle ki, kimyanın madeni eşyaları en değersiz düzeyden en üstün, yüce ve yetkin düzeye dönüştürdüğü kabul edilmektedir. Örneğin kimyanın, en az kıymete sahip olan, en değersiz ve en çirkin olarak görülen kurşun madenini bile en fazla kıymete sahip olan, bütün madenlerden daha değerli ve daha nitelikli olan altın madenine dönüştürdüğü söylenmektedir. Aynı şekilde kimyanın billuru yakuta dönüştürdüğü de söylenenler arasındadır. Yakut, şeffaf ve saf nitelikteki cevher taşlarının içinden çıkmaktadır. Bu nedenle iksir ve en üstün kimya olarak kabul edilen yakut, mahlukâtın esas ve ilk fitratı olması bakımından örnek olarak verilir (İhvân-ı Safâ, 2016a: 5/18). Bunun yanı sıra İhvân-ı Safâ’nın Câbir’in simya anlayışında görülen civa-kükürt kuramından da bahsettiği görülmektedir (İhvân-ı Safâ, 2012f: 1/169). İhvân’da “kimya” olarak geçen bu kavramın o dönemde İslam dünyasında hararetle bir şekilde kendisine yer bulan “simya” ilmine karşılık geldiğini söylemek mümkündür ki daha önceki açıklamalarda simya kavramının Grekçe “khymia”nın Arapça’ya “el-kimiya” ve “es-simya” yazılışlarıyla geçtiği ifade edilmişti. Ancak rahatlıkla görülebileceği üzere İhvân’da harf ilminin kimya veya simya ile doğrudan bir ilişki içerisinde kullanılmadığı söylenebilir.

Sonuç

Harf ilmi (ilm-i hurûf) ve Hurûfîlikle ilgili ulaştığımız temel hususlar bağlamında İhvân-ı Safâ’nın bu konudaki yaklaşımlarına dair değerlendirmelerde bulunmamız mümkündür. Bu bağlamda harf ilmi ve Hurûfîliğin üç temel unsuru çerçevesinde şu sonuçlara ulaşabiliriz:

1. Harf ilmi bir boyutuyla varlıkların gizemini anlamak olup bu harflere anlamlar yüklemek, harflerle sayılar arasında ilişkiler kurmak ve çeşitli oran ve uyum yasalarıyla varlıkların gizli kalmış yönlerine vakıf olmak, gizemleri keşfetmektir. Bu açıdan bakıldığında İhvân, Pythagoraçılıktan kaynaklanan harf-sayı tekabüliyetini kabul etmektedir. Harfleri sayılarla birlikte insanlığın varoluşundan itibaren var olarak kabul etmekte, bunların söz ve kelamla gelişip çoğalarak iletişimin temel taşı olduğunu düşünmektedir. Alfabelerin belli harflere ulaştığını, yirmi sekiz olan bu sayının gizemlerini ve sırlarını ortaya koymakta, harfleri sayılarla birlikte âlemin temeline yerleştirmekte ve bütün bunları Allah’ın hikmetinin sırları olarak görmektedir. İhvân, harflerin meydana gelişine ve şekillerine dair bilgilerin yanı sıra bunların evrenle benzerliklerine de değinmekte, bu benzerlik ve ilişkiyi sembolleştirme ve gizemleriyle ortaya çıkarma boyutuna ulaşmaktadır. İhvân, harflerin geometrik oranlarına, kendi içlerindeki uyumuna, harflerden oluşan söz ve ifadelerin de benzer tarzda bir uyum ve oranla karşımıza çıktığına özellikle vurgu yapmaktadır. İhvân, hurûf-u mukkattaa konusuyla harflerin gizem ve hikmetlerine dalarak buradaki harf sayısı ile varlıklar arasında ilişkiler kurmaktadır. İhvân’ın kendi aralarında kullandıkları dili de şifreleyerek kullanmaları harflerin sembolik ve gizemli boyutlarını zirveye taşımaktadır. Kısacası İhvân-ı Safâ’nın, harfleri gizem, sembol, oran, uyum ve varlıkları anlamada kullandıklarına dair uzunca açıklamaları bulunmaktadır. Bütün bunlardan hareketle İhvân-ı Safâ’nın ilm-i hurûfun birinci boyutunu bütün yönleriyle gerçekleştirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

2. Harf ilmi ikinci olarak varlıklar üzerinde etkide bulunmanın bir ilmi olup bu da muskalar, tılsımlar, vefkler, büyüler vs. gibi yollarla olmaktadır. Bu hususun çok güçlü bir şekilde olmasa da belirgin olarak İhvân-ı Safâ’da da karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu çerçevede onlar sayı ve harf tablolarından, bunların faydalarından, hikmetlerinden ve insan üzerindeki etkilerinden söz etmişlerdir. Onlar sayılara tekabül eden harf tabloları, kimi zaman da sadece harf tablolarından örnekler vererek bunların bazı durumlarda rahatlamalar sağladığı, faydalar barındırdığı, hatta bazılarının tılsım için kullanılabildiği kanaatinde olmuşlardır. İhvân her ne kadar sihir ve büyünün varlığını kabul etse de harflerin sihir ve büyüde kullanımı konusunda açıklamalarda bulunmamış ve harfleri sihir ve büyünün çeşitleri arasında saymamıştır. Benzer biçimde onlar harfleri simya ilmiyle

bağlantılı olarak da kullanmamışlardır. Böylece İhvân-ı Safâ'nın hurûf ilminin bu boyutunu da tüm yönleriyle olmasa da büyük oranda gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz.

3. Harf ilmi üçüncü olarak gayba ve geleceğe dair bilgilere ulaşma noktasında kullanılmaktadır. Bu düzeyde, harfler ve onların sayısal veya başka türden anlamları hesaba katılarak mevcut veya geleceğin gaybi bilgilerine ulaşıp tahmin ve kehanetlerde bulunmak amaçlanmaktadır. İhvân-ı Safâ'da mevcudun ve geleceğin gaybi bilgisine dair olarak harflerin ve sayıların kullanıldığını söyleyemeyiz. Onlarda sayı-evren-gezegen ilişkileriyle kişilerin yaşam süreleri, evrenin yaşam süresi, bunlara dair rakamsal tablolar ve bu rakamsal tablolara tekabül eden harfler karşımıza çıksa da bu durum sırf harf ve sayı üzerinden değil daha çok astroloji ilmi bağlamında olmaktadır ki, *Resâil*'in muhtelif yerlerinde benzer yaklaşımlara rastlayabilmekteyiz. Dolayısıyla İhvân'ın harfleri mevcut ve geleceğe dair gaybi bilgiler bağlamında kullandıklarına şahit olmamaktayız.

Bütün bunlar göstermektedir ki, İhvân-ı Safâ ilm-i hurûfla ilgilenmiş, bu ilmin bazı boyutlarına dair değerlendirmelerde bulunmuş fakat üçüncü boyutuyla çok fazla ilgilenmemiştir. Hatta ikinci boyutla da kısmen alakadar olmuşlardır. Onların iki ve üçüncü boyutla ilgili tutumları daha ziyade betimsel ve durum izahı şeklindedir. Bu nedenle İhvân-ı Safâ'yı harf ilminin hararetili bir savunucusu ve tam bir Hurûflik müdafii olarak görmek zor gözükmektedir. Onları daha ziyade bir tür harf gizemciliği ve sembolizmi yapan ve ilm-i hurûfla belli düzeylerde uğraşmış bir grup olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- Atalan, M. (2006). Şia'da Cifr İlminin Yeri. *Dini Araştırmalar*, 9/25, 109-123.
- Aydın, A. K. (2009). Simya. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37, 218-220.
- Ballı, H. H. (2013). *Hurûfliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurûfî*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Bayraktar, M. (1985). *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bayraktar, M. (1997). *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bozhüyük, M. E. (1998). Hurûf. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18, 397-401.
- Bozkurt, B. (2008). İbn Seb'in Hayatı İlmi Kişiliği ve Eserleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2, 347-380.
- Cevizci, A. (2006). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Çelebi, İ. (2012). Vefk. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42, 605-607.
- Çetinkaya, B. A. (2003). *İhvân-ı Safâ'nın Dini ve İdeolojik Söylemi*. Ankara: Elis Yayınları.
- Çetinkaya, B. A. (2008). *Sayıların Gizemi ve Tasavvufun Dinamikleri -İhvân-ı Safâ Modeli-*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gazâlî, (1988). *El-Munkızu mine'd-dalâl (Dalaletten Hidayete)* (Çev: Yahya Pakiş). İstanbul: Umran Yayınları.
- Hamdan, A. S. (1985). Ghazali and the Science of Hurûf. *Oriente Moderno*, Nuova Serie, 4 (65), 10/12, 191-193.
- İbn Seb'in, (1956). Mülâhazât alâ Büddü'l-ârif. *Resâilu İbn Seb'in* (Thk. Abdurrahman Bedevi). Kahire: Daru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Tercüme.

- İbn Seb'în, (1956). Risale (4). *Resâilu İbn Seb'în* (Thk. Abdurrahman Bedevi). Kahire: Daru'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Tercüme.
- İbn-i Haldun, (2004). Harflerin Esrarı İlimi Hakkında. *Mukaddime* (Çev. Halil Kendir), c. II, Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- İbnu'l-İmâd, (1991). *Şezeratu'z-Zeheb*, c. IV, Beyrut: Daru İbn Kesir.
- İhvân-ı Safâ, (2012a). Matematik Kısımının Birinci Risalesi: Sayılar Hakkında (Çev. Bayram Ali Çetinkaya). *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, (Ed. Abdullah Kahraman), c.1, 31-50, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ, (2012b). Matematik Kısımının İkinci Risalesi: Hendesede Geometri ve Mahiyeti (Çev. Ömer Bozkurt). *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, (Ed. Abdullah Kahraman), c.1, 51-79, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ, (2012c). Matematik Kısımının Üçüncü Risalesi: Astronomi-Astroloji Astronomi Yani Astroloji ve Kürelerin (Gökcisimlerinin) Oluşumu Hakkındadır (Çev. Elmin Aliyev). *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, (Ed. Abdullah Kahraman), c.1, 81-110, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ, (2012d). Matematik Kısımının Dördüncü Risalesi: Coğrafya (Çev. Ali Avcu). *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, (Ed. Abdullah Kahraman), c.1, 111-128, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ, (2012e). Matematik Kısımının Beşinci Risalesi: Musiki (Çev. A. Hakkı Turabi). *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, (Ed. Abdullah Kahraman), c.1, 129-160, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ, (2012f). Matematik Kısımının Altıncı Risalesi: Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran (Çev. Ali Avcu). *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, (Ed. Abdullah Kahraman), c.1, 161-171, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ, (2014a). Tabii-Cismani Şeylerin On Yedinci -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Otuzbirinci-Risalesi: Dillerin, Yazı Şekillerinin ve İbarelerin Farklı Olmasının Sebeplerine Dair (Çev. Ali Avcu). *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, (Ed. Abdullah Kahraman), c.3, 81-144, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ, (2014b). Akli Nefsanilerin/Nefis ve Akla Dair Olan Şeylerin Dokuzuncu -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Kırkıncı- Risalesi: Nedenler ve Nedenlilere Dair (Çev. Ali Durusoy). *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, (Ed. Abdullah Kahraman), c.3, 281-311, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ, (2014c). İlahi ve Dini Yasalara Dair İlimlerin On Birinci -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Elli İkinci- Risalesi: Sihir, Büyü ve Göz Değmesinin Mahiyeti Hakkında (Çev. Murat Demirkol). *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, (Ed. Abdullah Kahraman), c.4, 213-319, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ, (2016a). Matematik ile İlgili Risaleler Hakkında (Çev. Muhammed Fatih Kılıç). *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, (Ed. Abdullah Kahraman), c.5, 13-83, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ, (2016b). Tabiat ile İlgili Risaleler Hakkında (Çev. ?). *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, (Ed. Abdullah Kahraman), c.5, 85-180, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İhvân-ı Safâ, (trs.). er-Risaletu's-Sabiati aşrete mine'l-cismaniyyâti't-tabiiyyâti fi ileli ihtilafi'l-luğâti ve rusûmi'l-hutûti ve'l-ibarâti. *Resâilu İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ*, c. III, 84-177, Beyrut: Daru Sadr.
- İhvân-ı Safâ, (1995). *Resâilu İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ*, Thk. Arif Tamir, c. V, 77-184, Beyrut-Paris: Menşuratu Avidat.
- Kaya, M. (1999). İbn Vahşiyye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 20, 436-438.

- Lory, P. (2006). İbn Arabî'nin Eserlerinde Dil ve Harfler Sembolizmi (Çev. M. Mustafa Çakmaklıoğlu). *Bilimname*, X, 173-182.
- Nasr, S. H. (2006). *İslam ve Bilim* (Çev. İlhan Kutluer). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Netton, I. R. (1991). *Muslim Neoplatonists An Introduction to the Thought of the Brethren of Purity (Ikhwan al-Safâ)*. Edinburg University Press.
- Öztürk, M. (2003). İhvân-ı Safâ'nın Felsefi Düşünce Sisteminde Kur'ân ve Yorum. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14-15, 283-309.
- Porter, V. (2009/2010). The Use of Arabic Script in Magic. *Proceedings of The Seminar for Arabian Studies*, 40, 131-140.
- Schimmel, A. (2011). *Sayıların Gizemi* (Çev. Mustafa Küpüşoğlu). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Şenödeyici, Ö. - Akdağ, A. (2014). Hurûfilikte Ebced Hesabının Kullanımına Dair Bir Risale. *Mediterranean Journal of Humanities*, IV/2, 227-237.
- Uludağ, S. (1988). Ahadiyyet. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1, 484.
- Usluer, F. (2009). *Hurûfilik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Uzun, M. (1994). Ebced. *TDV İslam Ansiklopedisi*.10, 68-70.
- Yakıt, İ. (2003). *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yakıt, İ. (2006). Ebced Düzeninde Rakam-Harf İlişkisinin Tarihi Gelişimi ve Hermetizm. *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu* (Ed. Ali Bakkal), I, 84-91.
- Yazıcıoğlu, R. (2004). Bilgi Değeri Açısından Cefr ve Ebced -Harfler ve Rakamlar Metafiziği-. *Milel ve Nihal*, 2/1, 75-114.